

VIOREL ACHIM

A második világháború éve alatt román lakosságcseretervekről

A második világháború alatt román lakosságcseretervek témája igen összetett, és nyugodtan mondhatjuk: igen nehéz volt. Különösen igaz ez a megállapítás, ha számításba vesszük, hogy csak rövid idővel ezelőtt jelent meg a történetírásban és csekély számú publikáció tárgyalja.¹ Néhány korábbi tanulmányban már foglalkoztam a probléma egyes részeivel,² valamint egy megjelenés előtt álló könyvben (*Román lakosságcseretervek a második világháború éveiből. Tanulmány és dokumentumok*) nagyobb terjedelemben tárgyalom a témát. Ezért itt néhány általános érvényű megjegyzést teszek a román lakosságcseréről, elsősorban a Magyarországgal tervezett népességcsere kérdését tárgyalva – ami természetesen Erdélyt érintette.³

¹ Sorina BOLOVAN–Ioan BOLOVAN: Problemele demografice ale Transilvaniei între știință și politică (1920–1945). Studii de caz. In: Camil MUREȘAN (szerk.): *Transilvania între medieval și modern*. Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996. 119–131.; Uő: România și problema schimbului de populație în perioada interbelică. *România Km. 0*, 1999/1. 99–102; Uő: Inițiative românești privind problema schimbului de populație în primii ani ai celui de al doilea război mondial (1939–1941). In: Liviu ȚIRĂU–Virgil ȚIRĂU (szerk.): *România și relațiile internaționale în secolul XX. În onoare Profesorului universitar Vasile Vesa la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Clausium, Cluj-Napoca, 2000. 90–116; Viorel ACHIM: Proiectul guvernului de la București vizând schimbul de populație româno-ruso-ucrainean (1943). *Revista Istorică*, 2000/5–6. 395–421; Uő: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941. In: *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, XXVII. 2001. 593–617; Uő: Schimbul de populație în viziunea lui Sabin Manuilă. *Revista Istorică*, 2002/5–6. 133–150.

² Lásd az említett írásokat.

³ Az említett kötetben jelentős mennyiségű információ található erről.

A lakosságcsere mint az ország etnikai homogenizálásának eszköze

Az etnikai homogenizálás – vagyis Románia átalakítása egy etnikai szempontból sokkal egységesebb országgá – az Antonescu tábornok (később marsall) vezette kormány politikájának központi eszméje volt, s minden román döntéshozó tényező egyetértett vele. Ennek legvilágosabb bizonyítéka Ion Antonescu vagy Mihai Antonescu számos ilyen értelmű nyilatkozata és a minisztertanácsban a témáról folytatott viták sora.⁴

Bár nincs olyan szöveg, amit Antonescu kormánya a népességgazdasági hivatalos programjaként fogadott volna el 1940–1941-ben, de – amint később látni fogjuk – akkoriban különböző intézmények vagy személyek sok, elsősorban az ország etnikai homogenizálásával foglalkozó tervet dolgoztak ki a kormány számára. Ezekkel, legalább „eszmeileg”, egyetértett a Conducător is. Fontos továbbá, hogy a román állam gyakorlati politikája a szomszédos országok többségi nemzeteihez tartozó romániai kisebbségekkel és a határokon túli románokkal szemben összhangban volt az ország etnikai homogenizálásának gondolatával. Így minden, ami a népességgazdasági anyagokban megjelent, ebbe a koncepcióba illeszkedett. (A politikai és az akadémiai körök érdeklődése a lakosságcsere iránt természetesen a témával foglalkozó korabeli munkákban jobban tükröződik.)⁵

Az etnikai homogenizálás gondolata Romániában először a két világháború között merült fel. A tudományos körökben elsőként Sabin Manuilă, ismert statisztikus és demográfus taglalta a problémát 1929-ben, az erdélyi városok és kisebbségek demográfiai változásairól szóló tanulmányá-

⁴ Ekképpen nyilatkozott Ion Antonescu a minisztertanács 1941. március 7-i ülésén: „Uraim, vegyék figyelembe, hogy nemzetünknek szüksége van rá, hogy – ebben a katasztrófában – a megtisztulás és az egyenlőség válság előnyére tegyen szert. Nincs kegyelem. Nem gondolok az emberekre; a román nemzet általános érdekeire gondolok, ami azt diktálja nekünk, hogy ne legyünk annyira engedékenyek, amilyenek eddig voltunk, ami miatt ma idegenekkel vagyunk bepötytyözve, akik nekünk a legnagyobb rosszat tették. [...] Legyenek nagyon nagy figyelemmel ebben a tekintetben. Nem teszek többet engedményt. Nincs bennem szánalom, csak a román nemzet iránt. A problémát egyénileg és kollektíven is meg kell oldani. Nem érdekel, hogy ukrán, görög stb., tűnjön el Romániából.” (*Stenograma ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, II: [ianuarie-martie 1941]. Sajtó alá rendezte: Marcel-Dumitru CIUCĂ–Aurelian TEODORESCU–Bogdan Florin POPOVICI. București, 1998. 558.)

⁵ Nicolae MĂNESCU: *Colonizarea în Grecia. Schimbul de populații greco-turce-bulgare*. Ion Gigurtu előszavával. Editura „Lumina Românească”, București 1941; Dimitrie GHERASIM: *Schimbul de populații între state*. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului–Imprimeria Națională, București, 1943.

nak végkövetkeztetései között.⁶ Olyan népesedéspolitikát kívánt, ami megfelel „a román nemzet érdekeinek”. A bevándorlás bármi áron való megállításáról, a külföldi románok Romániába történő visszatérésének előnyben részesítéséről, a határ menti román elemek megerősítéséről és ezekben a régiókban „a centrifugális tendenciájú elemek” gyengítéséről írt, továbbá a „lakosságcsere szervezésének szükségességéről azokkal az országokkal, ahol hazánk testéből kiszakított véreink vannak”. Később ezt a gondolatot továbbfejlesztette, és elméletileg, etnikai politikaként próbálta megalapozni a romániai népességpolitikát.

Bár hasonló gondolatokat számosan kifejtettek, a bukaresti kormányok nemzeti kisebbségekkel szembeni politikája a két világháború között messze állt az etnikai homogenizáció híveinek elképzeléseitől. Néhány, a kisebbségeket így vagy úgy sértő rendelkezés ellenére a román állam kisebbségpolitikája általában illeszkedett az 1923-as alkotmányban lefektetett normákhoz. Kormányzati szinten a kisebbségi kérdést nem az etnikai tisztogatás fogalmaiban ragadták meg. Nem létezett olyan természetű kormányzati program az erőltetett elrománosításra, a kivándorlás ösztönzésére, belső kolonizációra stb., ami az ország etnodemográfiai szerkezetének módosulásához vezethetett volna. A román politikai osztályban a kisebbségek integrálásának gondolata dominált.

1940 nyarán és őszén azonban a kisebbségi kérdés felfogása radikálisan megváltozott, összefüggésben azzal, hogy Románia elveszítette Besszarábiát, Észak-Bukovinát, Észak-Erdélyt és a Cadrilatert.⁷ A szomszédos államok romániai kisebbségeik miatt területi követelésekkel léptek fel, és a náci Németország segítségével engedményekre kényszerítették a bukaresti kormányt. Ezekben a hónapokban Romániában átgondolták a kisebbségi kérdést. A kisebbségeket az állami felbomlás tényezőinek tekintették, és a „megoldást” az etnikai „tisztogatásban” találták meg: a cél az lett, hogy Románia etnikai szempontból homogén állammá váljon. Úgy gondolták ugyanis, hogy akkor az állam kohéziója sokkal erősebb lesz. E koncepciót magukévá tették a román politika tényezői. Azt mondhatjuk: 1940 és 1944 között a román állam népességpolitikájának alapeleme volt az etnikai homogenizálás, legfontosabb „eszköze” a lakosságcsere a szomszédos államokkal.

⁶ Sabin MANUIȚĂ: Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania. In: *Revista pentru Știință și Reforma Socială*, VIII. 1929. 91–212., különösen 208. és 210–211.

⁷ Cadrilater Dél-Dobrudda román elnevezése. A területet 1913-ban szerezte meg Románia a második balkán háborút követő bukaresti békekonferencián és 1940. szeptember 7-én került vissza Bulgáriához a craiovai egyezményvel.

A román hatóságok első ilyen értelmű állásfoglalása 1940. július 30-ai: Mihail Manoilescu külügyminiszter egy sajtónyilatkozatban megerősítette, hogy „a kormány jóval radikálisabb eszközökkel szeretne fellépni a szomszédos népekkel azonos vérségű kisebbségek problémáinak végleges megoldása érdekében, új intézkedésekkel, amelyeket korunk szellemében és módszereivel hozunk meg. Ezek közül az az intézkedés, amely minden államban igen jó eredményeket hozott, a lakosságcsere.”⁸ A nyilatkozatra Ion Gigurtu miniszterelnök és a külügyminiszter berlini és római látogatását követően került sor, ahol úgy tűnt: a szomszédos államokkal folytatott vitákban Hitler és Mussolini megértően viszonyul az etnikai elvre és a lakosságcsereére épülő román állásponthoz.⁹

A „korunk szelleme és módszerei” politikának a román kormány szintjén való megjelenésének megértéséhez számításba kell venni az európai helyzetet. A második világháború éveiben az etnikailag homogén állam létrehozásának gondolatát – tekintet nélkül ideológiájára – minden kelet-közép-európai állam kormánya osztotta (és általában politikai elitje is), és a kisebbségek jelenléte keltette súlyos belső és nemzetközi problémákra az etnikai szegregációt vélte megoldásnak. Azaz úgy gondolták: a belső stabilitás és a normális államközi kapcsolatok feltétele az etnikai értelemben minél homogénebb államok léte. A térség államainak (esetleg: emigráns) kormányaiban vagy másutt, ahol ezeknek az államoknak a politikáját kidolgozták, konkrét megoldásokat kerestek az etnikai homogenizálásra. Ezt a gondolatot elfogadták a nyugati hatalmak kormányai is; amint tudjuk, a második világháború lezárását követő években végrehajtott etnikai alapú lakosságcserek kapcsolatosan voltak az angol–amerikai tervekkel.

Bukarest a lakosságcsere eszméjét először az 1940. augusztusi, turnuseverini román–magyar tárgyalásokon kísérelte meg konkretizálni. A tárgyalások alapjául az etnikai elvet javasolta. A román fél úgy vélte: a két állam célja az, hogy radikális módon oldják meg a nemzeti kisebbségek kérdését, azaz Romániát és Magyarországot a lehető leghomogénebbé tegyék etnikai szempontból. Ezt lakosságcserevel kívánták megoldani – sőt, a határváltozást csak az etnikai elv és a lakosságcsere alkalmazásának területi következményeként fogadták (volna) el. Az átgondolandó

⁸ Idézi A. SIMION: *Dictatul de la Viena*. 2. bővített és javított kiadás. Gondozta: E. SIMION. Editura Albatros, București, 1996. 217–218.

⁹ A magyar és a bolgár területi igényeket ellensúlyozására, valamint a lakosságcsere formulájának elfogadására 1940 nyarán tett román kísérletekről lásd Sorina BOLOVAN–Ioan BOLOVAN: *Inițiativa românești*. I. m. 97. skk.

ország résznek szigorúan akkora területre kellett volna korlátozódnia, amekkora a Romániából távozó magyarok befogadásához szükséges.

A második bécsi döntés alkalmából, ahol a német és az olasz külügy-miniszter Magyarország javára döntötte el a vitát, a román küldöttség felelevenítette a területi korrekcióval összekötött lakosságcsere javaslatát.¹⁰ Magyarország visszautasította ezt az elvet, hiszen annak megvalósítása területi követeléseinek visszafogását jelentette volna (összhangban a magyarok arányával, súlyával Erdély népességében).

A lakosságcsere gondolatát először 1940 szeptemberében ültették át a gyakorlatba, amikor a craiovai egyezményrel, 1940. szeptember 7-én, Cadrilatert átadták Bulgáriának. Ez a területi engedmény Dobrudzsában kötelező és teljes lakosságcserével társult, így a két állam politikai határa Dobrudzsában etnikai határrá is változott.¹¹

Az etnikai homogenizálás (már említett) teoretikusa, Sabin Manuilă ekkor a Központi Statisztikai Intézet igazgatója volt, és 1940 nyaratól kezdve a román állam népességgpolitikájának kidolgozásával foglalkozott. Amellett foglalt állást, hogy Románia adja fel a be nem avatkozás hagyományát, valamint fogadjon el egy népességgpolitikát. 1940-ben és 1941-ben néhány munkatársával együtt részletes anyagokat, valódi programot készített a kormány számára.¹²

Jól mutatja Manuilă koncepcióját az 1940. augusztus 6-án keltezett, *Népességgpolitika* című terjedelmes anyaga. E szerint a lakosságcsere gondolata az első világháború után született, ami az „etnikai problémát elsőrendű nemzetközi probléma rangjára emelte, felvetvén a többnyelvű történelmi konglomerátumok megszűnését és helyettesítését nemzeti államokkal”. Tiszta nemzeti államok létrehozása azonban akkor még nem volt lehetséges: némely etnikai csoportok beilleszkedtek az állam szerkezetébe, miközben mások „egyes idegen államok szimpla eszközei lettek”, és ezen államok „irányítják lépéseiket, adagolják a nyelvi erőszakot és erkölcsi, valamint anyagi támogatást biztosítanak egyes centrifugális irányultságú politikai mozgalmaknak”. A nyugtalanságot ezekben az országokban és a térség államai között a kisebbségek okozták. Manuilă hangsúlyozta, hogy Magyarország „egyes etnikai jogok alapján” igényt tart „az erdélyi magyar kisebbségre. Ezeket az etnikai jogokat azonban nem lehet érvényesíteni anélkül, hogy megsértenénk a románok sokkal

¹⁰ A turnu-severini román–magyar tárgyalásokra és a bécsi „döntésre” lásd különösen A. SIMION: i. m. 262. skk.

¹¹ Uo. 303–305.

¹² Ezt az anyagot bemutatja VioREL ACHIM: *Schimbul de populație*. I. m. 139. skk.

több etnikai jogát. Akárhon is kísérelnénk meg egy ilyen operációt, Erdélyben nem található egyetlen megye, ahol ne találjunk román népességet, amely abszolút többséget alkot.” Manuilă következtetése szerint az egyetlen kínálkozó megoldás Románia és a szomszédos országok lakosságcsereje, ami „el fog vezetni lakosságunk etnikai homogenizálásához, megszüntetve az ellentéteket, amelyek ma nemzetközi feszültségekhez vezetnek”.¹³ A románok egy ilyen csere megvalósítását – kétoldalú egyezmények vagy egy nemzetközi szintű megegyezés keretében (aminek békekonferenciának kellett volna lennie) – minden „irányban”, minden szomszédos országgal kapcsolatban felvetették.

Bár a homogenizálás legfontosabb eszközének tartották, e politika nem korlátozódott a lakosságcserekre. Felmerült (1) a belső telepítések, (2) a repatriálások és (3) az erőltetett kivándorlás lehetősége. Az első román etnikumúak letelepítését jelentette volna a kisebbségek által lakott térségekben vagy olyan területeken, amelyeket a kisebbségi lakosság elhagyott (mint például a volt német falvak Besszarábia déli részén, ahonnan a német etnikumúak 1940 őszén a Birodalomba távoztak). A repatriálás azokra a kisebbségekre vonatkozott volna, amelyek olyan országból származtak, amellyel Románia nem tudott lakosságcsere egyezményt kötni. Erre példa Németország (részben az 1940 őszén végrehajtott repatriálások, részben a továbbiakban esetleg bekövetkezők miatt), illetve törökök, görögök és örmények is ebbe a kategóriába tartoztak. Az erőltetett kivándorlás azokat a kisebbségeket érintette (volna), amelyeknek nem volt „saját” államuk, ahova repatriálhattak volna. Sabin Manuilă a zsidók és a cigányok esetében az „egyoldalú transzfer” kifejezést használta.

Amint látható, a kor koncepciójában a lakosságcsere csak a népességpolitika egyik eszköze volt – Románia esetében persze a legfontosabb. A jobban kidolgozott anyagok, amelyek a népességpolitika kérdésével foglalkoztak, rendszerint figyelembe vették az etnikai homogenizálást szolgáló összes vagy a legtöbb eszközt. Ez – amint később látni fogjuk – érvényes az ezekben az években kidolgozott fontosabb lakosságcsere-tervekre is. Ezek ugyanis nem korlátozódtak a Románia és különböző államok közti lakosságcsereire, hanem számításba vették a repatriálásokat és az erőltetett kivándorlást is.

¹³ Uo. 140–141.

A fontosabb román lakosságcsere-tervezetek

Noha Antonescu kormányzásának éveiben sok és részletesen kidolgozott lakosságcsere-terv készült, egyes diplomatáknak és szakértőknek a turnuseverini tárgyalások és a bécsi „döntés” miatti megnyilatkozásai közül nem mind nevezhető lakosságcsere-projektnek. Továbbá a „kicserélendő” lakosságra és a területi korrekcióra vonatkozó számítások, valamint Antonescu és más román hivatalos személyek ilyen tartalmú nyilatkozatai sem illenek bele automatikusan ebbe a fogalomba. A lakosságcsere-tervezetek komplex dokumentációs törekvések eredményei, amelyek statisztikai adatokat és számításokat tartalmaznak a lakosság különböző „áttehelyezendő” csoportjaira, és amelyek tárgyalják a nemzetközi politika feltételrendszerét. Némely tervezet a nemzetközi jogra is utal és hivatkozik a lakosságcsere kérdésében kialakult nemzetközi gyakorlat tapasztalataira is. Egyes anyagok számításba veszik az akciók finanszírozásának, a személyek szállításának szempontjait is. Van, amelyik a lakosságcsere teljes problémáját tárgyalja és van, amelyik csak néhány összetevőjét. Egyes tervezetek kizárólag egy konkrét határszakasszal vagy a lakosság egyetlen csoportjával foglalkoznak, mások olyan részkérdéseket taglalnak, amelyek közvetlen kapcsolatban álltak az etnikai homogenizálás politikájával. Van dokumentum, amely egymással ellentétes véleményeket tartalmaz. Azaz rendkívül különböző (színvonalú) munkákról van szó.

Időben az első egy Sabin Manuilă által készített és Ion Antonescu marsallnak emlékirat formájában 1941. október 15-én bemutatott tervezet volt.¹⁴ Az emlékirat az Antonescuval 1941. augusztus 17-én Tiginában folytatott megbeszélések nyomán készült, ahol azokról a tervekről beszéltek, amelyeket a Conducator szeretett volna „megkezdni” ezen a téren. Az anyag továbbá fontos egyrészt azért, mert világosan rögzíti a kormány népességgazdasági szemléletét, másrészt mert az itt kifejtett gondolatok felbukkannak más, ekkoriban született tervezetekben.

A következő fontosabb lakosságcsere-tervet a külügyminisztériumban állította össze Vasile Stoica meghatalmazott miniszter és a Románia Nemzetközi Helyzetének, Jogainak és Érdekeinek Dokumentációs Előkészítő Munkáit Koordináló Bizottság elnöke. Bár a végső változatában 1942. május 1-jén elkészült anyag nem is emlékezik meg Sabin Manuilă-ról, azokat a gondolatait követi, amelyeket az 1941. októberi emlékiratban vagy máshol fejtett ki.¹⁵

¹⁴ A szövegét lásd Sorina BOLOVAN–Ioan BOLOVAN: *Problemele demografice ale Transilvaniei*. I. m. 125–131.

¹⁵ Ez a dokumentum a bevezetőben említett könyvben jelenik meg.

Manuilă és Stoica munkája általános tervezet abban az értelemben, hogy mind a kettő a népmozgalom egész problémájával foglalkozik. Céljuk a Románia teljes etnikai homogenizálásához vezető utat fölvázolni, s ezért tartom ezeket a legfontosabbaknak.

A „román–oros–ukrán lakosságcsere” terve egyfelől a besszarábiai és a bukovinai oroszok és ukránok, másfelől a transznisztriai (a Dnyeszteren túli területen) és a Szovjetunió más részein élő románok cseréjéről készített projekt. A Románia keleti és észak-keleti határai mentén történő lakosságcsere kérdését még 1942-ben tanulmányozták a külügyminisztériumban, ahol létre is hozták a lakosságcsere osztályközi bizottságát. A terv végleges változatát az osztályközi bizottság 1943. szeptember 20–25-i ülésén fogadták el.¹⁶

Az etnikai homogenizáció, amit Antonescu kormánya szeretett volna elérni, minden, Nagy-Románia területén élő népcsoportot és minden jelentősebb létszámú nemzetiség által lakott vidéket megcélzott. Következésképpen a román tervek minden szomszédos országgal teljes és kötelező lakosságcsere-irányoztak elő.

Manuilă terve 3 581 618 (szerbek, bolgárok, magyarok, ruszinok és ukránok, oroszok, zsidók, lengyelek, csehek és szlovákok) kisebbségi távozásával, és Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország, Oroszország, Macedónia, Lengyelország, valamint Csehszlovákia területéről 1 602 359 román érkezésével számolt. Ráadásul az országot elhagyókhoz hozzá kellett még adni néhány kisebbséget, amelyek esetében nem volt lehetőség lakosságcsere-re. A németeket (létszámuk az 1940-es területi veszteségek előtt 819 963 fő volt, de 1940 őszén, a besszarábiai, bukovinai és dobudzsai németek Birodalomba távozása után jelentősen csökkent) Manuilă víziója szerint a háború után a berlini kormánynak repatriálnia kellett volna. A törökök problémája (ide kell számítani a tatárokat is, a két népcsoport pedig együtt 194 604 főt számlált) „a török kormány által végzett fokozatos transzfer révén fog véglegesen megoldódni”. (Ez utalás az 1936. szeptember 4-én megkötött román–török egyezményre, amely kikötötte az önkéntes kivándorlás lehetőségét a dobudzsai muzulmán török lakosság számára.) A zsidóknak (1930-ban 756 930 fő) és a cigányoknak (1930-ban 262 501 fő) Manuilă – mint utaltam rá – „egyoldalú transzfer” javasolt.

Nagy-Romániában a népszámlálás szerint 1930-ban a lakosság 28,1%-a volt kisebbségi – Manuilă tervének végrehajtása után 9,1% lett volna;

¹⁶ Ez a tervezet, a függelékekkel együtt, 2000-ben jelent meg. Viorel Achim: *Proiectul guvernului de la București*. I. m. 409.

ráadásul a németek, a törökök, a tatárok, a zsidók és a cigányok távozását követően ez az arány lényegében nullára csökkent volna, azaz a románoké megközelítette volna a 100%-ot. A jövőendő Romániának – az első szakaszban – 18 036 087 lakosa lett volna (szemben Nagy-Románia 18 057 028 lakosával 1930-ban), és a teljes lakosságból – figyelembe véve az 1930 és 1941 közötti növekedést – a románok száma 16 402 966 fő (90,9% a teljes lakosságból) lett volna; a németeké 819 963 fő (4,5%); a törököké és tatároké 194 604 fő (1,1%), míg az „egyéb” nemzetiségieké 618 554 fő (3,4%).

A Vasile Stoica készítette tervezetben a javasolt lakosságcserek megvalósítása körülbelül 5 000 000 fő áthelyezését jelentette volna. Romániából mintegy 2 383 000 kisebbségit távolítottak volna el, helyükre pedig 2 070 000 román érkezett volna. (A kisebbségek fenti számában nem voltak benne a zsidók, „akiknek túlnyomó többségének hasonló módon kötelessége lesz elhagyni az országot”). Az „újra kiteljesített” román állam lakossága – az 1930-as demográfiai helyzetnek megfelelően, és beleszámítva a zsidó lakosságot – 16 740 400 fő lett volna, a zsidók távozását követően pedig 16 076 000, tehát 1 981 000 fővel kevesebb, mint 1930-ban. Ezek közül 14 576 000 lett volna román és csak 1 500 000 kisebbségi, és „ezek is apró csoportokban és olyan nemzetekhez tartozva, amelyeknek nincsenek politikai ambíciói a mi területünkön”. Számításba véve az 1930-at követő évtized demográfiai növekményét, Románia lakossága 18 051 000 fő lett volna, s a teljes lakosság 91,56%-a román.

Bár a román–oros–ukrán lakosságcsere terve – mint említettem – csak a Románia keleti és észak-keleti részén található tartományokkal és a szovjet területekkel foglalkozik, mégis nagyon nagy azoknak a száma, akik ennek a lakosságcserenek részesei lettek volna. Az 1930-as adatok alapján – ezekre kerekítve – Besszarábiából 351 000 oroszról és 314 000 ukránról, Bukovinából 237 000 ukránról, Tulcea megyéből 22 000 oroszról és ukránról, összesen tehát kb. 924 000 főről volt szó. A másik oldalról a lakosságcsere minden keleti, a szovjet területeken élő románát „érítenie” kellett volna, azaz nagyjából 400 000 személyt; ezek közül megközelítőleg 250 000 fő Transznisztriaiban, kb. 150 000 a Bugon túl élt.

A román lakosságcsere-tervezetek egyik lényeges jellemzője, hogy Nagy-Románia területét írták körül, természetesen kisebb eltérésekkel: nem számoltak sem Transznisztria (amit a Szovjetunió elleni háború elindítását követő első hónapokban néhányan persze követeltek), sem a szerb Bánát annexiójával (néhányan ezt is kérték). Manuilă és Stoica

tervei a régi államhatárok módosítását célozták, amit a vonatkozó szövegrészekben stratégiai természetű érvekkel vagy a lakosságcserere kiszemelt népcsoportok számbeli különbségeivel indokoltak. Egyes határmódosítások a román állam javára történtek volna, mások nem.

A minden szomszédos államra vonatkozó lakosságcsere-tervezetek alkalmazását követően az ország területe – Manuilă tervének megfelelően – 290 126,5 km² lett volna, tehát 5000 km²-rel kisebb, mint Nagy-Romániáé, de sokkal nagyobb, mint a román állam területe 1941 októberében, tehát Besszarábia és Észak-Bukovina felszabadítása után. Stoica tervezetében a jövőbeni Románia hasonló nagyságú lett volna.

A román–magyar lakosságcsere

Mint említettem, a turnu-severini tárgyalásokon a román delegáció megpróbálta elérni, hogy a magyar fél fogadja el az etnikai elvet, aminek következtében teljes és kötelező lakosságcserét hajthat végre a két ország, így nem maradna egyetlen magyar sem Romániában, és egyetlen román sem Magyarországon. Határmódosítás csak azután hajtható végre, hogy minden kisebbségi magyart áthelyeztek Erdélyből, és csak olyan mértékben, ami ahhoz szükséges, hogy az észak-nyugati határ mentén számukra „létfontosságú teret” biztosítsanak. A határmódosítás nem lehet csak a lakosságcsere következménye. Ezen elv alapján a román delegációk sem Turnu-Severinben, sem Bécsben nem tettek semmilyen területi javaslatot.¹⁷ Ez a koncepció jelentkezik az 1941–1942-ben kidolgozott tervezetekben is.

A román anyagok a két ország közti teljes és kötelező lakosságcsere alkalmazását követő időszakra számos határjavaslatot tartalmaztak, amelyek értelmében Bukarest az áthelyezésre kerülő magyaroknak átengedett volna némi területet. A Románia számára legkevésbé kedvező változat szerint Szatmár, Bihar, Szilágy, Arad és Temes-Torontál megyéket érintette volna a „rendezés” (a két utóbbi megye esetében csak kisszámú településről lett volna szó). Ugyanekkor Aradtól észak-keletre néhány magyarországi település Romániához csatolását javasolták. Az 1942. májusi tervezet hat hipotézist fogalmazott meg a román–magyar határra vonatkozóan, és – a Bánáttól északon Máramarosig – mindegyik-

¹⁷ A román kormány nézőpontját részletesen kifejti Mihail Manoilescu külügyminiszter. MIHAIL MANOILESCU: *Dictatul de la Viena. Memorii. Iulie-august 1940*. A kiadást gondozta, jegyzetekkel ellátta, az utószót írta és a mutatókat készítette Valeriu DINU. Editura Enciclopedică, București, 1991. 158., 162–164., 170.

hez egy-egy határvonal-koncepció tartozott. (Ahogy a tervezet szerzője írta: „Ezek közül valamelyik alkalmazása a politikai és katonai helyzet-től függ abban a pillanatban, amikor a problémát elintézzük.”) A határok kiválasztását minden alkalommal stratégiai és etnodemográfiai érvek határozták meg.

Megfigyelhető, hogy a román tervezetek egyike sem kezelte kétoldalú román–magyar problémaként a lakosságcserét. Az ok – amint Stoica az 1942. májusi dokumentumban elismerte – az volt, hogy egy ilyen megközelítés túlzott területi áldozatokat követelt volna meg Romániától. Ezért a románok a Magyarországgal való lakosságcserét a Románia más határain történő lakosságcserékkel és más délkelet-európai népességmozgásokkal szorosan összekapcsolva tervezték. Az erdélyi magyar népességet nem csupán az 1938/1940 előtti Magyarország területére vagy Erdély Magyarországhoz került régióiba kellett volna elhelyezni, hanem más országrészekbe is. Mivel a Romániát elhagyó magyarok létszáma sokkal nagyobb lett volna, mint a Magyarországról érkező románoké, szükséges volt, hogy a magyarok a Románia által átadandó területek mellett más területeket is kapjanak. Itt Kárpátaljáról volt szó, ahonnan a helyi lakosság (ruszinok vagy ukránok) letelepíthetőek lennének Ukrajnában (Transznisztria), és a szerb Bánátról, ami visszakerülne Magyarországhoz, teljesen vagy esetleg részben. Hasonlóképpen feltételezték a szerbek távozását Bácskából és a szerb Bánátból, hogy helyet készítsenek a magyaroknak. Ezeket a szerbeket a Timok-völgybe kellett volna vinni (Szerbia észak-keleti részén), a románok helyére, akiket Erdélybe kellett volna áthelyezni. (A Timok-völgyet jelölték ki a romániai szerbek elhelyezésére is.)

Az Erdély keleti részén élő székelyek esetében az Erdős-Kárpátokba (Kárpátalja) való áttelepítést vetették fel, megfelelőnek tartva azt egy hegyi népesség számára. Mivel azonban az a terület nem tűnt elegendőnek, az 1942. májusi tervezet azt tartalmazta, hogy a székelyek egy részét a ruszin térségek mellé telepítsék, különösen Szatmár megye északi részén (Avas). Manuilă azt javasolta, hogy Románia annektálja Pokutia¹⁸ egy részét (Kosów térségét az 1939 előtti Lengyelországtól), hogy megszerezze a Sniatyn–Kőrösmező–Máramarossziget vasútvonalat. Stoica azon a véleményen volt, hogy Románia annektálja Máramaros keleti részeit a Tisza jobb partján. Értelemszerűen a térségből a ruszinokat Transznisztriaiba kellett volna elszállítani.

¹⁸ Történeti kisrégión a Prut és a Kárpátok között a két világháború közötti román–lengyel határ mentén.

A román tervezők által megvitatott egyik kérdés a csere tárgyát képező lakosság száma és a végül átengedendő terület közötti viszony volt. A románok azt szerették volna, ha a csere alapját a falusi népesség jelenti. Vagyis azt, hogy amikor meghatározzák az egyik állam által a megfelelő lakossággal együtt a másiknak átengedendő terület kiterjedését, akkor csak a falusi lakosságot vegyék számításba. Románia számára ez lett volna a legkedvezőbb helyzet, lévén a magyarok sokkal nagyobb számban éltek az erdélyi városokban. Az 1942. májusi tervezet világosan kifejezésre juttatja ezt a gondolatot: „Kevésbé zavaros körülmények közepette javasolhattuk volna egy értékskála megalkotását a kicserélendő lakosság különböző foglalkozási ágai között, más lévén a termelő tulajdonos értéke, más az agrárproletáré és a falusi iparosé vagy a városié, mindegyik inkább mozgékony lévén. Ezek az utóbbi kategóriák kompenzáció nélkül lehetnek volna a csere részei vagy mindenképpen sokkal kisebb kompenzációval, mint ami alkalmazható a tulajdonos mezőgazdasági termelőkre. Mivel pedig az 1 353 276 főnyi erdélyi magyar lakosságból csupán 988 268 lélek alkotja a falusi népességet, ezek közül pedig mintegy 455 638 – tehát a magyar lakosság mintegy 1/3-a – saját földjét művelő, miközben a 2 871 124 lelkes román lakosságból 2 539 711 jelenti a falusi lakosságot, ebből pedig 1 868 275, tehát a 2/3-a saját földjét művelő, nyilvánvaló, hogy ez az arány számunkra előnyös, ami érezhetően csökkenthetné az átengedendő terület kiterjedését. Az elmúlt 19 hónap eseményei által teremtetett helyzet többé nem nyújt kedvező feltételeket egy ilyen alapon kötött megállapodáshoz: Magyarországnak nem ismerhet el mást, nyomás alatt sem, mint egy mindkét oldalról azonos lélekszámon alapuló cserét.”

Amint látható, a román tervezők elképzelése az volt, hogy előnyt kovácsolnak a két népességcsoport, román és magyar eltérő szociális helyzetéből. Ráadásul a falusi lakosságot illetően is különbséget tettek a földbirtokosok és a tulajdon nélküliek között azzal, hogy csak az előbbieket élvezzenek területi „kompenzációt”, az utóbbiakat ne; esetleg a „kompenzáció” a mezőgazdasági tulajdon nélküli lakosok esetében sokkal kisebb legyen. Ez a kívánság azonban nem került be a lakosságcsere-tervezetekbe; helyette a románok egy másik „korrekciós tényezőt” kerestek, s azt vetették föl, hogy a román–magyar megegyezést a Románia északnyugati és déli határai mentén történő lakosságcserevel szoros összefüggésben hajtsák végre. Ilyen módon a Romániát elhagyó magyarok és a Magyarországot (új határai közt) elhagyó románok közötti jelentős számbeli aránytalanság nem vezetne nagy területi veszteséghez.

Megjegyzések a lakosságcseretervek margójára

Romániában, más államokkal ellentétben, az etnikai homogenizálást szolgáló terveket csak igen kis mértékben váltották valóra.¹⁹ Nagy lakosságcserek, amelyeknek százezrek, egyes esetekben milliók voltak részesei, nem történtek. A román kormányzatok osztották azt a meggyőződést, hogy a háborút egy békekonferencia zárja majd le, ami rendezni fogja az európai határok kérdését is. Hitték, hogy tekintet nélkül arra, hogy a békét Németország vagy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok alakítja-e, a határok meghatározásakor tekintetbe kell majd venni az etnikai helyzetet. Ezt a gondolatot világosan kifejezésre juttatta Vasile Stoica egy szolgálati feljegyzésben, amelyet a minisztertanács elnökének 1942. május 1-jén mutatott be: „Amilyen mértékben a háború folytatódik, a két fő harcban álló háborús oldal, Németország és az angolszászok nézetei a békét tekintve közelednek. Bizonyos vagyok benne, hogy Európa területi újrendezésének alapját az Atlanti Charta jelenti majd: az államhatárokat az etnikai határoknak megfelelően fogják kijelölni, csak a földrajz által megkövetelt korrekciókat végrehajtva.” Az anyag azonban így folytatódik: „Tehát számunkra megkerülhetetlen szükség-szerűség, hogy a román területen, amit létrehozni követelünk, a háború végéig, lakosságcserevel, olyan helyzetet hozzunk létre, hogy a »Charta« vagy Mussolini és Hitler urak nyilatkozatainak semmilyen értelmezésével ne lehessen követeléseinket elvitatni és ne lehessen a román patrimoniumot amputálni.”²⁰

Ami a román–oros–ukrán lakosságcserét illeti, úgy tűnik, hogy a helyzet kedvező volt Bukarest ilyen jellegű akciója számára, hiszen nemcsak Beszarábiát és Bukovinát, hanem Transznisztriát is birtokolta. A románoknak azonban számításba kellett venniük a nemzetközi körülményeket is. Figyelniük kellett Magyarországot, illetve egyes német politikai és diplomáciai körök kísérleteire, hogy Románia keleti irányú kiterjesztését (Besszarábia és Bukovina visszaszerzése, esetleg Transznisztria annektálása révén) kompenzációnak mutassák be Erdély elvesztéséért. Továbbá Magyarország felhasználhatta volna a Románia által teremtett precedenst, hogy véghezvigye azt, ami már 1940 őszén elkezdődött: a románok eltüntetését Észak-Erdélyből. Némely magyar

¹⁹ A Romániában 1940 és 1944 között lezajlott népességmozgásokról majdnem teljes körű áttekintés található Vasile ȘANDRU monográfiájában. *Mișcări de populație în România (1940–1948)*. Editura Enciclopedică, București, 2003.

²⁰ Idézi Viorel ACHIM: *Proiectul guvernului de la București*. I. m. 397–398.

és német tervek Európa ezen részén a politikai és etnikai határok keletre tolását javasolták.²¹

Meg kell említeni azt is, hogy e terveket a politikai realizmus hiánya jellemezte. A román tervek azon a feltételezésen nyugodtak, hogy amikor eljön a lakosságcserek szervezésének ideje, a bukaresti kormány ellenőrzi majd Nagy-Románia területét – holott az Antonescu-kormány nem volt ebben a helyzetben. Nem volt várható az sem, hogy Magyarország egyetértene a bécsi döntés utáni határok számára előnytelen revíziójával. Bulgáriától sem volt várható, hogy elfogadja Cadrilater egy részének átengedését. Hasonlóképpen nehéz elképzelni, hogy Antonescu és a román közvélemény elfogadta volna Észak-Bukovina és Besszarábia némely területeinek elvesztését – amint azt Manuilă tervezete javasolta – azok után az áldozatok után, amelyeket 1941 nyarán a román állam fennhatóságának az 1940-ben a Szovjetunióhoz került területek feletti helyreállítása során hoztak.

Hangsúlyozni kell továbbá, hogy a románok javasolta népességmozgások nyilvánvalóan a nemzetközi jog megsértését jelentették volna, lévén az nem ismeri el a megszálló jogát, hogy háború idején egy terület demográfiai viszonyait megváltoztassa.

Úgy gondolom: a Romániában 1940 és 1944 között kidolgozott lakosságcsere-tervezetek a második világháború történetének érdekes fejezetét jelentik. Az Antonescu-kormány népességgpolitikáját és a román tervezeteket közép- és kelet-európai összefüggésekben kell elemezni. Mindenekelőtt látnunk kell, hogy akkoriban a nemzeti kisebbségek problémáját nagyon hasonló módon gondolták megoldani. Ezt a témát nem lehet úgy vizsgálni, hogy az etnikai tisztogatások közép- és kelet-európai terveit, illetve a második világháború idején, valamint a háborút követő első években lezajlott erőszakos népességmozgásokat figyelmen kívül hagyjuk.

Fordította: Egry Gábor

²¹ A román kormány által figyelembe veendő megfontolásokat lásd Valeriu-Florin DOBRINESCU–Ion CONSTANTIN: *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial (1939–1947)*. Institutul European, Iași, 1995. 247–252.